

'הבריחה' – השלב הראשון במסע לארץ של למעלה ממחצית המעפילים

ערך וכתב את ההקדמה: צבי בן-צור

הקדמה

את רוב רובם של כ- 38,000 המעפילים שהפליגו מאיטליה וצרפת "סיפקה" תנועת 'הבריחה' – תנועה שהחלה באופן ספונטני באמצע 1944, עברה אחרי סיום מלה"ע לאחריות המוסד והפכה לחלק בלתי נפרד מסיפור מפעל ההעפלה – במסגרתה הועברו בצורה מאורגנת מאות אלפי פליטים יהודים, תוך הברחת גבולות בשיטות שונות, ממזרח אירופה למרכזה, לאזורי הכיבוש של ארה"ב, בריטניה וצרפת באוסטריה וגרמניה ('בריחה' הוא שם שהשתרש בדיעבד; בזמנו כונו מבצעי הבריחה "טיולים"). המסה הגדולה של הפליטים שוכנה במחנות העקורים שהקימו בעלות הברית, שרובם הגדול היו ממוקמים באזורי הכיבוש האמריקאים. נקודת הממשק העיקרית בין תנועת 'הבריחה' למפעל ההעפלה הייתה הברחת עשרות אלפי פליטים ממרכז אירופה, דרך הגבול עם אוסטריה, לאיטליה. ממסת פליטים זאת נבחרו רוב רובם של המעפילים שהפליגו מאיטליה, שהייתה השער המרכזי בדרך ההעפלה לארץ.

במהלך השנה הראשונה לאחר סיום מלה"ע הדרך הראשית להברחת הגבול בין אוסטריה לאיטליה הייתה באמצעות המשאיות של פלוגות ההובלה הארצישראליות בצבא הבריטי (הפלוגות הגיעו עם הצבא הבריטי לאיטליה במהלך המלחמה וחלקן נשארו מוצבות באיטליה לאחריה). נעשה גם שימוש במשאיות כאילו-צבאיות, מלוות ע"י פעילי 'הבריחה' שהתחזו לחיילים אמריקאים, נושאות שלטים מזויפים של ארגון הסעד היהודי הג'וינט (הג'וינט היה אז הגוף המרכזי שסיפק סעד חומרי לפליטים ברחבי אירופה; הוא פעל בחסות אונרר"א – סוכנות הסעד והשיקום של האו"ם). פירוק הפלוגות, תהליך שהושלם בקיץ 1946, והתארגנות האיטלקים, בלחץ הבריטים, לעצירת (לפחות למראית עין) זרם הפליטים, אילץ מעבר לשיטת הברחת הגבול באמצעות מסעות רגליים (בפרט התפרסם 'שביל השלום האלפיני' שב-1947 הבריחו דרכו את הגבול, במסע רגלי מפרך, כ- 6,000 פליטים). אחרי מעבר הגבול הוסעו הפליטים למחנה מעבר ראשוני – כבר משלב מוקדם היה זה מתחם גדול במילאנו שקיבלה הקהילה היהודית לרשותה ושנודע בכתובתו 'ויה אוניונה 5 (Via Unione 5)' – שם הסתיים פרק 'הבריחה' במסעם.

אחרי קליטה במחנה המעבר הראשוני נותבו הפליטים למספר מחנות עקורים ועשרות רבות של הכשרות ברחבי איטליה, בהם הם שהו בדר"כ חודשים, לפעמים אף שנים (למעט מיקרים לא שכיחים בהם נותבו פליטים ישירות למחנות מעבר/מעפילים של המוסד; הקליטה והניתוב היו באחריות 'המרכז לגולה' – גוף שאנשי ה'הגנה' בקרב חיילי פלוגות ההובלה/הנדסה של הצבא הבריטי הקימו עוד בזמן המלחמה, ושמטרתו הייתה לתאם ולכוון את פעילות עזרתם ליהדות איטליה המוכה ולפליטים שזרמו למדינה).

צרפת הייתה שונה מאיטליה מאחר שלא התקיימה בתחומה נוכחות יחידות של ארצישראלים בצבא הבריטי, היא לא התאפיינה בשלטון מרכזי חלש כמו באיטליה ויכולת ההשפעה הבריטית על השלטון הייתה פחותה משמעותית בהשוואה ליכולת השפעתה באיטליה; לפיכך, מבצעי הברחת גבול לתוכה עבור המסות הגדולות של מעפילים שהפליגו מהחופים/נמלים בדרומה לא היו בגדר האפשר. במקום זאת, הפליטים נדרשו לויזות מעבר ע"מ לעבור דרכה, והמוסד לעליה ב' פיתח שיטות שונות ע"מ לענות על הדרישה הזאת (הצגת מדינות באמריקה הלטינית כיעד הסופי, העברת יותר מפליט אחד בעזרת ויזת מעבר אחת, ותחבולות נוספות). המעפילים הוסעו בדר"כ ברכבות ממחנות העקורים שלהם במרכז אירופה היישר למחנות מעבר של המוסד לעליה ב' באזור מרסיי, משם הפליגו לארץ.

להלן שני סיכומים בנושא תנועת 'הבריחה', אחד באדיבות אתר ארגון 'ההגנה' והשני באדיבות עמותת מורשת הבריחה:

'הבריחה' עפ"י אתר ארגון 'ההגנה':

הבריחה הייתה תנועה המונית של מאות אלפים משרידי השואה אחרי מלה"ע ה-2, שנדדו ממזרח אירופה למרכז ולדרומה במגמה להגיע לארץ-ישראל. בארגונה ובהנעתה של התנועה מילאו תפקיד חשוב 'ההגנה' ושליחיה באירופה - הן מבין חבריה ששירתו בצבא הבריטי והיו עתה באירופה והן שליחים מיוחדים שנשלחו לשם כך מהארץ. הבריחה הייתה זרוע אינטגרלית של 'ההגנה' בתקופת המאבק, וחלק בלתי נפרד ממפעל ההעפלה. הפעולה החלה באופן ספונטני בשנת 1944 על-ידי אנשי מחתרת ופרטיזנים יהודים.

בתחילת 1945, עוד בעיצומה של מלה"ע ה-2, נפתח נתיב מפולין לרומניה ויהודים הצליחו להגיע לארץ זו, וממנה הועברו לארץ. מיד לאחר תום המלחמה באירופה, במאי 1945, החלו להתרכז אלפים ולאחר מכן רבבות משרידי השואה ממזרח אירופה בגרמניה, אוסטריה ואיטליה. הם טופלו על ידי החיילים היהודיים מן הבריגדה (חי"ל) ויחידות יהודיות אחרות בצבא הבריטי, שעודדו את הזרימה ההמונית הזאת, הסיעו במכוניותיהם את הפליטים, הכינו למענם מחנות-קליטה ודאגו לכל מחסורם. משם העבירו לנקודות מעבר, בהן המתינו להסעתם ארצה בספינות מעפילים.

מפעל הבריחה התפשט והתפרס על פני ארצות רבות באירופה. לכל ארץ מונה מפקד של הבריחה מטעם ההגנה ובראשם הועמדה ועדה מרכזית, שהוסמכה בפגישת פעילי הבריחה בברטיסלבה (צ'כוסלובקיה), במרס 1946, לשמש כ"מוסד היחיד הרשאי לקבוע את כיוון הזרימה". למרכז הוועדה הראשון (או למפקד הבריחה) נקבע פנחס רשיש, שעמד עד אז בראש משלחת היישוב לשרידי השואה בפולין, ולאחר מכן מילאו תפקיד זה מרדכי סורקיס, אפרים קרסנר-דקל ומאיר ספיר, שהיו כפופים לראש המוסד לעליה ב', שאול אביגור. הפעולות חייבו תיחום והעזה מרובים מצד פעילי הבריחה. סיעו בידם המצב באירופה החרבה שלאחר מלה"ע ה-2 ואהדתם ועזרתם של חיילים וקצינים אמריקנים, שרבבות מהניצולים התרכזו בגרמניה באזור שהיה תחת כיבושם. תקציביו של הג'וינט, ארגון הסיוע היהודי-אמריקני, הניעו את גלגלי הבריחה ופעילי ההגנה נעזרו לא אחת בתעודות של עובדי ג'וינט.

ראשי הבריחה ופעיליה לא הסתפקו בתנועה הסטיכית ובנהירה ההמונית. הם יזמו חילוץ אלפים ורבבות, חדרו לארצות מאחורי מסך הברזל ואף לברית המועצות הגיעו, כדי לחלץ משם יהודים. כמה מהם אף שילמו על כך בחירותם ובחיייהם.

ככל שחלף הזמן התברר כי הבריחה חרגה מעבר למתכונתה המקורית. תנועתם הבלתי-פוסקת של מאות אלפי ניצולי השואה לכיוון מרכז אירופה ודרומה והתרכזותם במחנות, בעיקר בגרמניה ואוסטריה, יצרה בעיה בין-לאומית שרק הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, שתקלוט אנשים אלה, יכלה להביא לה פתרון. הן הוועדה האנגלו-אמריקנית (1946) והן ועדת האו"ם לחקירת בעיית ארץ-ישראל (אונסקו"פ, 1947) שביקרו במחנות העקורים בגרמניה, התרשמו שיש לאפשר לשרידי השואה לעלות לארץ-ישראל.

הבריחה שהחלה באופן ספונטני ולאחר מכן אורגנה בהנחיית 'ההגנה', הפכה לאחד הגורמים החשובים במאבק להקמתה של מדינת ישראל.

'הבריחה' עפ"י עמותת מורשת הבריחה:

הבריחה היא התנועה שהייתה אחראית לארגון נדידתם של פליטים יהודים, ניצולי השואה, ממזרח אירופה אל נמלי הים התיכון במגמה להגיע לארץ ישראל. תנועה זו התרחשה משלהי מלחמת העולם השנייה ועד להקמת המדינה והייתה אחראית להגירתם של כ- 250.000 פליטים. למרות שנכתבו על הנושא לא מעט ספרים ומחקרים, פרק הבריחה הוא פרק עלום כמעט בהיסטוריה המודרנית שקדמה להקמת מדינת ישראל, אינו מוכר לרבים ואינו מונצח באופן נגיש לקהל הרחב.

הבריחה החלה באופן ספונטני על ידי ניצולי השואה עצמם, "אודים מוצלים מאש" שיצאו מן המחנות, מן היערות וממקומות המסתור והחלו להתארגן לעזרה הדדית. ההתחלה הייתה בפולין, על ידי אנשי מחתרת ופרטיזנים יהודים יוצאי תנועות הנוער הציוניות. אבא קובנר ויצחק צוקרמן (אנטק) היו ממקימי התנועה.

חילי "חטיבה היהודית הלוחמת"- הבריגאדה וגדוד התובלה, שפעלו במאבק נגד הנאצים במסגרת הצבא הבריטי, תרמו רבות לתנועת הבריחה. הם סיפקו כלי רכב צבאיים להסעת הפליטים, עזרו בטיפול בניצולים ששהו במחנות ובהפעלת תוכניות הכשרה מקצועית לצורך שיקומם. עם תום המלחמה בחרו רבים מאנשי הבריגאדה להישאר זמן נוסף באירופה ולהמשיך את תרומתם לבריחה בשליחות הלאומית.

בהמשך, החליט "המוסד לעליה ב" של ארגון "ההגנה", ליטול תחת חסותו מפעל זה, שהיה עד אז יצירתם של פעילי התנועות הציוניות-החלוציות בפולין. באוגוסט 1945 הגיע לפולין השליח ראשון של ה"הישוב" במטרה ליטול חלק בארגון תנועת הבריחה. עם הזמן הגיעו שליחים נוספים לארצות אירופה ובסיועם ובהנהגתם אורגנה תנועת הבריחה בצורה מרכזית על פני היבשת כולה, והפכה לאחד הגורמים החשובים במפעל העלייה לארץ ובמאבק להקמתה של מדינת ישראל.

בפולין שאחרי המלחמה שרר אי-שקט פוליטי והיהודים שנותרו בה או ששבו אליה סבלו מהתנכרות ומאנטישמיות. עד סוף שנת 1945 נרצחו ברחבי המדינה כ- 350 יהודים במהלכו של מסע אנטישמי. בשנת 1946 התרחש פוגרום קיילצה, שבו נרצחו 42 יהודים וכ- 80 נפצעו. פוגרום זה היה גורם נוסף להתפכחות אותם ניצולי השואה, שקיוו להשתלב בחזרה בפולין. לא היה כל צורך להאיץ ביהודים הנרדפים לנטוש את המדינה. האנטישמיות מחד גיסא והכמיהה לבית חם ובטוח במולדת משלהם מאידך גיסא דחפו אלפי יהודים להצטרף לארגונים הציוניים שנציגיהם היוו את "ועד הבריחה". החלה זרימה המונית של יהודים מפולין דרך רומניה, צ'כוסלובקיה, אוקראינה והונגריה אל מחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה שבשליטת בעלות הברית המערביות ומשם לנמלי הים התיכון באיטליה ובדרום צרפת.

ארגון "הבריחה" טיפל בלוגיסטיקה הכרוכה בתנועה זו: הסעה המונית ברכבות ובמשאיות מארץ לארץ, הברחת מעברי גבול בחשאי או בעזרת שוחד או תעודות מזויפות, ארגון של מחנות מעבר לקליטת הפליטים, טיפול בשוהים במחנות והעברתם הלאה למחנות אחרים עד לנמלי הים¹. ראוי להזכיר כי בין הפליטים העולים היו אלפי ילדים יהודים יתומים שנאספו על ידי ארגון הבריחה ממזרחים נוצריים, ממשפחות איכרים וכן ממערות וממחבואים אחרים ברחבי אירופה. ילדים אלה היו זקוקים לטיפול, לדאגה ולאהבה שנשללו מהם בשנות המלחמה.

¹ הערת מערכת אתר ההעפלה והרכש: עמותת מורשת הבריחה מרחיבה את ההגדרה של 'הבריחה' לכלול מגוון פעילויות שמבחינה היסטורית לא היו באחריות, ולא בוצעו, במסגרת תנועת הבריחה, בהן פעילויות שבוצעו במסגרת ההעפלה (כגון ניהול מחנות מעבר בהם שוכנו המעפילים בסמוך למועד הפלגתן והסעת פליטים ממחנות העקורים/ההכשרות בהם המתונו לתורם להעפיל אל מחנות המעבר הנ"ל/אזורי החוף מהן יצאו הספינות), ופעילויות שלא היו באחריות המוסד לעליה ב' (בפרט, העזרה לפליטים בארגון וניהול חייהם במחנות/הכשרות –בזאת עסקו אנשי הג'וינט/אונר"א, אנשי ארגון ה'הגנה' באירופה ושליחי תנועות נוער ומפלגות ציוניות שהגיעו מהארץ); ראה בהקשר זה את הדף באתר העוסק בפעילות 'החבורה' והמרכז לגולה'.

בדרכם לארץ ישראל שהו הניצולים במחנות עקורים שהוקמו מטעם האו"ם בשטחים שהוחזקו בידי בעלות הברית בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה. כ-200,000 פליטים שוכנו במחנות אלה וחיו בהם בצפיפות גדולה ובתנאים קשים. במחנות אלה הייתה פעילות ענפה של עזרה ושיקום בזכות הסיוע שהעניקו ארגונים של יהדות ארצות הברית, בייחוד הג'וינט. תרומתו של הג'וינט הן לחיים בתוך המחנות והן להמשך דרכם של הפליטים אל חופי הים התיכון לא תסולא בפז.

ככל שחלף הזמן התברר כי הבריחה חרגה מעבר למתכונתה המקורית, ויחד עם תנועת ההעפלה מילאה תפקיד מדיני חשוב ושימשה מנוף רב עוצמה במאבקו של העם היהודי על חירותו ועל מדינתו. שהותם של הפליטים זמן כה ארוך במחנות העקורים תנועתם הבלתי פוסקת של מאות אלפי ניצולי השואה שנעו בדרכי ארופה ללא בית וללא עתיד, ערערה מבחינה מעשית ומוסרית את חומות "הספר הלבן" שהגביל את כניסת היהודים לארץ ישראל. נוצרה בעיה בינלאומית שרק הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, שתקלוט את כל האנשים האלה, תוכל להביא לפתרונה. הן "הוועדה האנגלו-אמריקנית" (1946) והן "ועדת אונסקו"פ" (1947) שביקרו במחנות העקורים בגרמניה, התרשמו שיש לאפשר לשרידי השואה לעלות לארץ ישראל. תנועות "הבריחה" וההעפלה החישו את קבלת ההחלטה של עצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.²

ביבליוגרפיה חלקית

- אבריאל, א. (1976). **פתחו שערים**. תל אביב: ספרית מעריב
- איכנולד, י. (1989). **בדרכים ובגבולות**. תל אביב: מורשת
- באואר, י. (1970). **הבריחה**. תל אביב: ספרית פועלים
- גפן, א. (1961). **פורצי המחסומים**. תל אביב: יסוד
- דקל, א. (1958). **בנתיבי הבריחה**. א', ב'. צה"ל: מערכות
- דרור, צ. (1988). **בנתיבי הצלה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד
- כהן, י. (1995). **עוברים כל גבול: "הבריחה"**. תל אביב: זמורה ביתן
- לזר ליטאי, ח. (1986). **פרקי בריחה**. תל אביב: בית ז'בוטינסקי
- קלס, ש. (1994). **בדרך לא סלולה**. ירושלים: האוניברסיטה העברית
- קמחי, ג'. (1955). **דרכי סתר: נדידת עם בניגוד לחוק**. תל אביב: מורשת
- לוי אריה שריד. (1997). **במבחן הענות והפדות: התנועות החלוציות בפולין בשואה ולאחריה -1939**
1949, הוצאת מורשת בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ'.
- עורכים: אשר בן נתן, דוד שיף (1998) **הבריחה - תנועת הבריחה מאירופה לארץ ישראל 1945-1948**.
משרד הביטחון - ההוצאה לאור.

² הערת מערכת אתר ההעפלה והרכש: יותר משהחישו, הבריחה וההעפלה תרמו תרומה מכרעת לאימוץ רעיון חלוקת הארץ ע"י אומות העולם כפתרון הפרקטי היחידי לסיום המנדט.